

Zmienne losy nieślubnych dzieci na przestrzeni dziejów. Wprowadzenie

Nieślubne dzieci, podobnie jak ich matki, skazane były na społeczny ostracyzm. Ojcowie, wyrzekając się dziecka, pozbawiali je możliwości noszenia nazwiska, a tym samym wykluczali ze sfery dziedziczenia i edukacji. Porzucane dzieci pozbawiano także informacji o pochodzeniu, wyzuwając je tym samym z tożsamości i odbierając im ich korzenie. Jak wyglądało ich życie, sytuacja społeczna, prawna i ekonomiczna? W prezentowanym tomie pragniemy prześledzić sytuację nieślubnych dzieci na przestrzeni wieków w różnych kulturach, określić ich pozycję w społeczeństwie, a także zweryfikować mity. Uzupełnieniem i tłem tego tematu jest kilka tekstów opisujących dzieciństwo w różnych epokach historycznych.

Cztery pierwsze artykuły wprowadzają czytelnika w los nieślubnych dzieci i przedstawiają szeroką gamę konsekwencji społecznych, rzutujących na ich życie. Wskazują jednak, że nie były to sytuacje bez wyjścia, wiele zależało od rodziców – począwszy od decyzji o pozostawieniu dziecka przy życiu, porzuceniu go lub zabiciu. **Sylwia Matysiak** (*Opieka nad noworodkami w starożytności w świetle Ginekologii Soranosa z Efezu*), analizując pierwszy syntetyzujący podręcznik ginekologiczny, stawia pytania o jakość opieki poporodowej nad niemowlętami. Autorka pragnie zweryfikować popularną opinię o bezdusznym traktowaniu nowo narodzonych dzieci w starożytnej Grecji i starożytnym Rzymie. Wskazuje wagę decydującego o przyszłości dziecka momentu oceny jego kondycji po urodzeniu. Dokonywali jej położna lub lekarz na podstawie określonych kryteriów. Od nich zależało, czy dziecko zostanie porzucone, czy poddane troskliwym zabiegom pielęgnacyjnym jako warte wychowania. Motyw troski o dzieci porusza także **Edyta Pluta-Saladra** (*Obraz dziecka w XV-wiecznej hagiografii krakowskiej*). Przedstawia obraz dziecka wyłaniający się z piśmiennictwa hagiograficznego powstałego w Krakowie. Autorka traktuje ten typ źródła jako mogący pośrednio dać nam wgląd w psychologię najmłodszych i ich rodziców w średniowieczu. Poszukuje informacji o społeczno-kulturowych doświadczeniach dzieci, relacjach najmłodszych z rodzicami oraz o sposobach radzenia sobie z cierpieniem i chorobą. Analizowane kolekcje cudów prezentują ideał dziecka jako cichego i pokornego. Dominuje obraz najmłodszych darzonych uczuciami, niewinnie cierpiących, który zdaniem

Autorki musiał po części odpowiadać realiom dnia codziennego, by uwiarygodnić kryjący się za nim przekaz dydaktyczny.

Dwa kolejne teksty szczegółowo omawiają prawne konsekwencje nieprawego urodzenia dla przyszłej kariery. W późnym średniowieczu wypracowano metody „naprawiania” urodzenia, które w świetle prawa nie zmazywały faktu złego pochodzenia, lecz pozwalały je obejść lub formalnie unieważnić dzięki instytucji dyspensy. **Monika Saczyńska-Vercamer** (*O naprawianiu urodzenia, czyli supliki de defectu natalium z metropolii gnieźnieńskiej do Penitencjarii Apostolskiej w XV w.*) przedstawia działalność Penitencjarii Apostolskiej jako urzędu kontrolującego dostęp do stanu duchownego poprzez udzielanie dyspens oraz zajmującego się sprawami małżeńskimi. Autorka szeroko opisuje różnorodne przeszkody w zawarciu małżeństwa, nieakceptowane przez prawo kościelne, a wpływające trwale na los tzw. bękartów. Z analiz badaczki wynika, że konieczność występowania o dyspensę przez świeckich z danego regionu (liczniej niż z innych obszarów) była często podyktowana presją społeczności lokalnej oraz zależała od podejścia ewentualnych konkurentów do stanowisk czy majątku. Pochodzenie z nieprawego łoża dyskwalifikowało kandydatów do przyjęcia święceń kapłańskich. **Marcin Sumowski** (*De presbitero geniti. Dyspensy od nieprawego urodzenia dla średniowiecznego kleru pruskiego*) skupia się na dyspensach otrzymanych przez dzieci kapłanów, które często pragnęły pójść w ślady ojców. Częściej niż potomkowie świeckich rodziców kierowały one wnioski o dyspensę do Penitencjarii. Autor publikuje i analizuje treść dwóch dokumentów z kancelarii papieskiej, udzielających dyspensy braciom z Ostrowitego w 1380 r. Przedstawia mechanizmy podejmowania decyzji w Penitencjarii i wdrażania w życie owej zgody na poziomie lokalnym.

Następne dwa artykuły, choć poświęcone odległym sobie czasom (XVI i XVIII w.), łączą postacie sławnych ojców i ich domniemanych nieślubnych dzieci. Wokół nich narosło wiele niezwyfikowanych i skandalizujących historii, z którymi obaj autorzy starają się rozprawić. **Anna Skolimowska** (*Juana Dantisca [1527–1601], nieślubna córka polskiego dyplomaty, matka hiszpańskich humanistów, teologów i mniszek*) pisze o zmiennym stosunku ojca do małej Juany (zm. w 1601 r.), nieślubnej córki Izabeli Delgady i Jana Dantyszka, początkowo ambasadora króla Zygmunta I i królowej Bony na dworze cesarza Karola V. Z analizowanej wieloletniej korespondencji między porzuconą matką a ojcem, starającym się ściągnąć kobietę do Prus, początkowo wyłania się obraz relacji pełnej uczuć rodzicielskich i troski. Zmiana dokonuje się nagle, wraz z narastającymi żądaniem finansowymi kobiety. Dantyszek wypiera się ojcostwa i oskarża Izabelę o niewierność. Autorka w pasjonujący sposób omawia losy Juany i jej uzdolnionych dzieci, borykających się z niepewnym pochodzeniem matki. Szczególną uwagę poświęca działalności ukochanego syna Juany, Jerónima Graciána-Dantisca, prowincjała karmelitów bosych.

Kolejnym słynnym ojcem, któremu przypisywano spłodzenie nieślubnego dziecka, był genialny kompozytor Wolfgang Amadeusz Mozart. Prawdziwością historii o jego rzekomym romansie z czeską pianistką i skrzypaczką Magdaleną

Hofdemel, który miał zaowocować spółdzeniem córki, zajął się **Sławomir Zonenberg** (*Czy Magdalena Hofdemel miała romans i nieślubne dziecko z Wolfgangiem Amadeuszem Mozartem oraz inne dygresje na temat niemoralnego prowadzenia się kompozytora*). Wiedeń długo żył sprawą burzliwej kłótni Magdaleny i jej męża Franza, która nastąpiła dzień po tajemniczej śmierci Mozarta, a poskutkowała trwałym okaleczeniem pianistki i samobójstwem Franza. Czy przyczyną tragedii była niewierność pięknej Czeszki, a sam Franz Hofdemel otrul kompozytora? Plotki i wybujałe spekulacje w lokalnej prasie oraz ich artystyczne adaptacje Autor zderza z zachowaną dokumentacją archiwalną. Wskazuje, że atrakcyjność owej historii była zbyt duża, by dopuszczać głos rozsądku i dać wiarę faktom oraz zupełnemu brakowi dowodów na rzekomy romans w ogóle. Tajemnicza śmierć kompozytora i skojarzona z nią historia rzekomej nieślubnej córki elektryzowały kolejne pokolenia lokalnych artystów, sprawiając, że historia ewoluowała jeszcze długo po śmierci jej bohaterów.

Wiesław Małecki (*Dzieciobójstwo w kulturze niemieckojęzycznej późnego oświecenia – przypadek Susanny Margarethy Brandt*) pokazał, w jaki sposób mogło skończyć się urodzenie nieślubnego dziecka. W opisanym przez niego przypadku matka w obawie przed konsekwencjami dopuściła się dzieciobójstwa. Autor opisał przebieg procesu i jego, drastyczne dla matki, konsekwencje. Problemem nieślubnych dzieci od strony statystycznej zajął się **Konrad Kołodziejczyk** (*Urodzenia pozamałżeńskie w parafii Nowy Korczyn w latach 1751–1800*), który na przykładzie jednej parafii omówił to zagadnienie liczbowo oraz ukazał jego tło społeczne – pochodzenie rodziców, nadawanie imion czy dobór rodziców chrzestnych. Ciekawe jest także zestawienie danych z omawianej parafii z innymi polskimi parafiami. W szerszy sposób o pozycji prawnej dziecka napisał **Paweł Śpica** (*Uprzywilejowywane i wykluczane. Pozycja dziecka w rodzinie w Prusach w XIX w. w świetle Powszechnego prawa krajowego dla państw pruskich*). Jego tekst pokazuje prawa i obowiązki rodziców wobec dzieci i dzieci wobec rodziców, dopuszczalne formy karania potomstwa, prawa potomstwa z małżeństw mieszanych stanowo (morganatycznych) czy położenie dzieci w wypadku rozvodu rodziców. Z kolei **Gabriela Maria Gańczarczyk** (*Nieślubne dzieci w Czechach pod koniec „długiego” XIX w. w świetle twórczości wybranych czeskich pisarek*) skupiła się na obrazie nieślubnych dzieci w literaturze czeskiej. Co ważne, Autorka ujęła także tło prawne i społeczne (m.in. dzieciobójstwo) omawianego zagadnienia.

Joanna Sosnowska (*Dzieci porzucone w Miejskim Domu Wychowawczym dla Niemowląt w Łodzi w latach międzywojennych*) na przykładzie jednego ośrodka pokazała, w jaki sposób odrodzone państwo polskie podjęło się opieki nad małoletnimi. Ze względu na liczną grupę ubogich mieszkańców omawiany przez autorkę przykład Łodzi pokazuje problemy społeczne młodego państwa w soczewce. Historię nieślubnego (być może) dziecka przedstawił **Jarosław Drozd** (*„Czystość nazwiska rodzinnego klejnotem najdroższym”. Jak Gabriel Wiktor Roźniecki zrehabilitował nazwisko zdrójcy*). Poznajemy losy kompozytora i dyrygenta Gabriela Wiktora

Roźnieckiego, który najpewniej był synem pierwszego męża swojej matki. Kolejny tekst, **Anny Fermus-Bobowiec** (*Status prawny dzieci pozamałżeńskich w II Rzeczypospolitej*), jest analizą pozycji prawnej nieślubnych dzieci w Polsce po odzyskaniu niepodległości. Jak wskazuje autorka, największym problemem było ujednoczenie systemów prawnych, gdyż w każdym zaborze obowiązywały inne przepisy i nie udało się ich ujednoczyć przed 1939 r. W związku z tym w każdej dzielnicy sytuacja prawna dzieci pozamałżeńskich była inna, choć łączyła ją ich prawne upośledzenie. Kolejny tekst jest niejako kontynuacją poprzedniego. **Mariola Szewczak-Daniel** (*Spadkobranie nieślubnych dzieci w Polsce Ludowej – od dyskryminacji do równouprawnienia*) omówiła sytuację prawną nieślubnych dzieci w Polsce Ludowej. Skupiła się na problemie spadkobrania. Początkowo prawo dawało im możliwość dziedziczenia, pod warunkiem że zostały uznane przez ojca. W innym wypadku mogły partycypować w spadku jedynie po matce i jej rodzinie. Zmiana nastąpiła w 1950 r., gdy prawa dzieci zostały zrównane, niezależnie od tego, czy urodziły się one w małżeństwie, czy poza nim.

Wielowątkowe analizy **Katarzyny Mirgos** (*From stigma to choice: Illegitimate children in Basque culture*) pokazują zmianę w stosunku do nieślubnych oraz porzucanych dzieci w kulturze Basków. Autorka rozpoczyna analizę od omówienia podstawowych w tradycyjnej kulturze wierzeń związanych z oczekiwaniem dziecka oraz z porodem. Wskazuje na bogactwo językowych określeń definiujących różne pochodzenie nieślubnych dzieci w języku baskijskim, a także na podwaliny społecznego mechanizmu piętnowania matki i dziecka, który zostawiał ślad w ich imionach i nazwiskach. Przedstawia funkcjonowanie systemu wsparcia dla rodzin przygarniających „znajdy”, a także zjawisko nielegalnych adopcji, rozwinięte w okresie frankistowskim. Wskazuje na rewolucyjną zmianę w kategoriach społecznych przypisywanych samotnemu macierzyństwu, jaka dokonała się po upadku dyktatury.

Olga Stadniczenko i Katerina Tryma (*Проблема дітей-сиріт та небажаних дітей в соціально-політичному розвитку України: історична ретроспектива й сучасність*) w tekście z pogranicza historii i politologii przedstawiają problem sierocińców we współczesnej Ukrainie na tle historycznym. Badaczki analizują stale aktualny problem niechcianych dzieci i wskazują, że może on wpływać na zrównoważony rozwój społeczno-polityczny państwa.

Tom zamyka wspomnienie **Arkadiusza Janickiego** o zmarłym w 2020 r. prof. Bogusławie Cyglerze, wieloletnim pracowniku Instytutu Historii Uniwersytetu Gdańskiego, dziekanie Wydziału Humanistycznego w latach 1972–1975 oraz Prorektorze ds. Nauczania w latach 1975–1978. Na końcu zamieszczono wykaz publikacji Bogusława Cyglera.